

חלק שני - בהשגחתו יתברך

1 פרק א - בעניין השגחתו יתברך בכלל

א. ההשגחה הכוללת - קיום של כל נברא בהתאם לתפקידו הפרטי בתכלית הכללית

ידוע ומבואר הוא שכל הנבראים כולם שנבראו, בין העליונים ובין התחתונים, הנה נבראו לפי שראתה בהם החכמה העליונה צורך ותועלת למה שהוא התכלית הכללית של הבריאה². וכל חוקותיהם ומשפטיהם הטבעיים (=תכונות, יכולות וכיו"ב) הוטבעו כפי מה שגזרה החכמה העליונה היותו נאות לפי הכוונה שכיוונה בנברא ההוא³.

הערות - ילמד ענונים דרכו

1 חלק א עסק במבנה של הבריאה. לעומת זאת, חלק ב עוסק בפעילות האלוהית בבריאה. ניתן להמשיך את זווית הראייה של חלק א לזווית ראייה של יצרן רכב או של טכנאי רכב, ואת זווית הראייה של חלק ב לזווית הראייה של הנהג או של מורה הנהיגה או של שוטר. מובן שיש קשר בין שתי זוויות הראייה, שהרי כל דרכי פעולתו של הקב"ה בעולם לא באו אלא כדי להגשים את התכלית שלשמה נברא העולם.

ועיין ברעת תבונות סי' ה-ז שרוב השאלות באמונה הן על תכלית הבריאה (ובכלל זה עניין ימות המשיח ועולם הבא ותחיית המתים) ועל השגחת ה' בעולם (צדיק ורע לו, רשע וטוב לו, מזלות, חופש הבחירה של האדם). על שאלת התכלית ענה הרמח"ל בחלק א, ועתה הוא בא לענות על שאלות ההשגחה.

2 לכן אין דבר שנמצא בעולם שאין לו תפקיד בתכלית הכוללת. "כל הנברא בשמי לכבודי בראתיו..." אלא שיש נמצא שיש בו "צורך" ויש שיש בו "תועלת". דהיינו יש נמצאים שיש להם תפקיד עצמי במציאות ויש שהם רק "כלים" - אמצעיים לנמצאים אחרים (עיין מו"נ ג, יג).

3 על סוג זה של השגחה דיבר הרמב"ם (מו"נ ג, יז בסופו) שהוא מסכים עם דעת אריסטו שבעלי חיים מושגחים בו רק ב"השגחת המין" - דהיינו בהשגחה כללית, שאותו המין ישאר קיים, למען התכלית הכללית של הבריאה, אולם אין השגחה אישית לכל פרט מבני אותו המין. ובבני האדם - ככל שהאדם מרכזי יותר במימוש התכלית הכוללת - הוא יהיה "מושגח" יותר בהשגחה הכוללת הזאת באופן אישי (עיין מו"נ ג, נא; רמב"ן בראשית יח, ט). הכל תלוי כמה הוא מהווה "צורך" לעולם או שהוא ל"תועלת" בלבד. [בדעת תבונות סי' קצ כתב הרמח"ל: "הנה עולם השפל הזה מושגח כולו בהשגחה כללית לקיומו מן הרצון העליון, ובבחינת הקיום הנה אין הפרש בין מין למין, ולא בין איש לאיש, כי כך צריך קיום הגלגל העליון כמו היתוש הקטן. ונמצא השגחתו ית' מקפת על כל הנבראים כולם בהשוואה אחת, וכולם נשואים ממנו ונסבלים מכוחו". ואין כוונתו שכולם מקבלים את אותה רמת השפעה והשגחה, אלא הכוונה שכולם תלויים בו ית' ללא יוצא מהכלל, כשהמטרה ככולם שווה - מה שמשרת את התכלית הכוללת. זאת לעומת השגחת המשפט שיש הפרש בהנהגה בין בני האדם ובית תקופות שונות - לחסד ודין ורחמים וכל כיו"ב.]

השגחה זו נקראת בפי הפילוסופים ואנשי המדע "טבע", ובפי האסטרוולוגים "מזל".

אולם מלבד זאת, ישנה השגחה נוספת על האדם ("השגחת המשפט"), כפי שמבאר הרמח"ל לקמן, ובהשגחה זו אין הפרש בין אדם לאדם, (ועליה דיבר הרמב"ם במו"נ ג, יז, שכל מקרי האדם במשפט).

ואולם מאותו הטעם עצמו שנבראו, ראוי גם כן שיתקיימו כל זמן היותם בם תועלת לכלל הבריאה כמ"ש. ועל כן האדון ב"ה שברא כל הנבראים האלה, לא ימנע גם כן מלהשגיח עליהם לקיימם באותו המצב שהוא רוצה אותם בו.⁵

ב. השגחת הקיום מסודרת כסדר הבריאה

ואולם כבר הקדמנו בחלק א פרק ה, שתחילת הנבראים כולם - הם הכוחות הנבדלים, ומהם משתלשלים הגשמים. והדברים בגשמים בכל פרטיהם הנה הם כפי מה שנעתק (= שמושפע) אליהם מן הכוחות ההם בפרטי בחינותם. ואין דבר קטון או גדול בגשמיים שלא יהיה לו סיבה ושורש⁶ בכוחות הנבדלים כפי בחינותיהם.

הערות - ילמד ענוים דרכו

4 כיוון שהשגחה זו של התמדת הקיום מכוונת למטרה שהיא הגשמת התכלית של הבריאה, אין השגחה זו השגחה פסיבית וקבועה של קיומיות בלבד, אלא תלויים בה כל התהליכים העולמיים המובילים את המציאות אל התיקון! כמו מפעל שיש בו מאות מערכות חשמליות, שהשפעת הזרם או צמצומו בכל אחת מהמערכות - משפיעים על כל מה שקורה במפעל זה. יתרה מזאת, לאחר שיתבאר שהאדם משפיע במעשיו על העולם, צריכה השגחה זו להשתמש גם במעשי האדם ובתוצאותיו על מנת להמשיך להוביל את המציאות אל תכליתה. לדוגמה: בפרק ד יתואר כיצד בני האדם חטאו ולא היו ראויים לסגולה העליונה שיהיו מעשיהם מתקנים את העולם. התגובה של ההשגחה הכוללת היתה ייחוד עם ישראל בסגולה זו וניווך הסגולה הזאת משאר אומות העולם. מעתה, כל גוי שנולד - נקבע לו במזלו שאין בו את הסגולה המיוחדת לישראל. הרי לנו תגובה אקטיבית של ההשגחה הכוללת הנובעת מהשגחת השכר והעונש. לכן כל השינויים שהיו בגוף אחרי חטא אדם הראשון ושיהיו לעתיד לעולם הבא, וכן השינויים בטבע בעלי החיים, ש"אריה כבקר יאכל תבן" - כל אלה הם שינויים טבעיים הנובעים משינויים בהשפעת הקיום. שינויים אלו נובעים בין השאר מהנהגת המשפט והגמול על מעשה האדם.

5 גם בבני האדם ישנה השגחה זו, והיא מה שנקראת בדברי חז"ל: "מזל". לכל אדם יש תפקיד מסוים בתיקון הכללי של הבריאה, וכפי התיקון והתפקיד - כך נקבע השפע שיקבל. ראה דעת תבונות סי' קסח: "ואמנם כלל תיקון הבריאה חילק אותו האדון ב"ה בין כל הנשמות אשר עשה לעבודו, לפי מה שידע היות הגון לכל אחד מהן לפי העניין שברא אותו, שהוא דבר נעלם מאוד מאוד, ולא הושג משום נביא וחזוה, כי כל זה נכלל בטעמי הגזרות שזכרנו, שהם נעלמים מן הנבראים, ולא יודעו לנו אלא התולדות. ונמצא, שיש אדם שייגיע לו מצד שורש עניינו להיות מושפע בריבוי ההשפעה - שהוא אחד מן הדרכים שבהם נשלמת הבריאה כמו שביארנו, ויש אדם שייגיע לו מצד שורש עניינו להיות מושפע במיעוט ההשפעה - שהוא הדרך השני המצטרך להשלמת הבריאה. ואין כאן מצד מעשי בני האדם ההם, אלא מצד מה שמגיע להם לפי מה שחילק האדון ב"ה תיקון הבריאה בין הנבראים, כי זה תיקון לה וזה תיקון לה, כל אחד לפי דרכו... לכלל ההנהגה הזאת שאינה פונה אל הזכות והחובה, אלא פנייתה למה שמצטרך להשלמת הבריאה לפי מהותה, קראוה החכמים ז"ל: "מזל", יען אין עניינה אלא גזרה, ואינה תלויה בבחירת האדם ובזכותו. אמנם כבר אמרתי, אין דבר זה נוהג אלא בעולם הזה, אך בעולם הבא אין שם אלא שכר המעשים, מידה כנגד מידה..." נקודה זו חשובה, שגם ה"מזל" והדברים שבאים לאדם מצד "טבעו" - הם באמת מכוונים על ידי ההשגחה האלוהית, בהתאם לתכלית הכללית של הבריאה.

6 בדעת תבונות סי' קצ ביאר הרמח"ל שהנהגה הכוללת מצטיירת במראה הנבואה ככדור ואילו הנהגת המשפט מצטיירת במראה הנבואה כקו שיש לו ימין שמאל ואמצע. שורש - כמו פרי העץ שיונק את חיותו וקיומו מהשורש של העץ, והוא תלוי בו בכל רגע. סיבה - כמו רוח חזקה שהעיפה את הזרע לאדמה וגרמה להנבטתו. ואפשר שזה ההפרש שבין ה"כוחות"

מסלול 1: יום ב, כב אייר
מסלול 2: יום ג, כב אייר
מסלול 3: יום ד, כא אייר
מסלול 4: יום ה, כ אייר

והאדרון ב"ה הנה הוא משגיח על כל אלה העניינים כפי מה שבראם, דהיינו על הכוחות הנברלים בראשונה, ועל כל השתלשלותם כפי מה שהוא באמת. וכן הוא משגיח גם כן על הפקידים שהפקיד על הנמצאות, כמ"ש שם, לקיים אותם ואת פקודתם ולהתמיד להם הכוח שיפעלו פעולתם.

ג. השגחת המשפט - השגחה על מעשי האדם והגמול עליהם

ואמנם בהיות שנשתנה המין האנושי מכל שאר המינים, שניתנה לו הבחירה והיכולת במה שהוא לו קניית שלמות או חסרון, ונמצא בבחינה זו פועל ומניע ולא נפעל, גם ההשגחה עליו מוכרח שתשתנה מההשגחה על שאר המינים.

הנה יצטרך להשגיח ולהשקיף⁷ על פרטי מעשיו, להמציא לו כדרכיו וכפרי מעלליו. ונמצא שיושגחו מעשיו כולם ותולדותיהם (=מה שהולידו מעשיו בעולמות העליונים, בהשפעה מלמטה למעלה), וישוב ויושגח עליו כפי הראוי לתולדות המעשים ההם בפרט (=הגמול עליהם), ומידה כנגד מידה⁸, וכמ"ש לפנינו⁹. וזה ממה שאין שייך בשאר המינים, שאישיהם נפעלים ולא פועלים, ואינם אלא כפי מה שראוי לתשלום המין

הערות - ילמד ענונים דרכו

- לבין ה"מלאכים" כמו שכתב בחלק א פרק ה. בעניין הסיבות העליונות שמולידות את כל הדברים שבתחוננים - עיין דעת תבונות סי' קמ.
- 7 השגחה - כל סדרי ההנהגה האלוהיים הרושמים את מעשי האדם. השקפה - כל סדרי ההנהגה האלוהיים הדנים את האדם ומוציאים את הדין אל הפועל.
- 8 דרכי המשפט פועלות מידה כנגד מידה בגלל הרצון האלוהי לתלות את התיקון הכללי במעשי האדם, ועל כן נוצרה מראש התאמה מוחלטת בין מעשה האדם לבין הגמול האלוהי התואם לו מלמעלה. וז"ל גנוזי הרמח"ל: "בהיות רוצה (הקב"ה) להיות פועל לפי הבחירה, שתקביל פעולתו לפעולת האדם, לכן גזר מתחילה להיות פועל כנגד כל מיני פעולה שיפעל האדם בבחירתו - וזהו עניין מידה כנגד מידה". אף על פי כן יש ביד האדם, על ידי מצוות מסוימות, לעורר רחמים גדולים שבהם הקב"ה מתנהג עם בני האדם שלא על פי דין ולא מידה כנגד מידה. כדבריו בקלה פתחי חכמה, צד: "כדי שיתקיים העולם הוצרך שלפעמים תגבר ההטבה על המשפט. שאף על פי שרצה הרצון העליון שתהיה הנהגת העולם במשפט, אך צפה מתחילה שלא יוכלו הבריות לעמוד בו, ושם עניין זה בהנהגה - שלפעמים יתגבר החסד לגמרי, ויעביר הנהגת הדין לגמרי. אך לא בכל עניין, אלא לזמן מיוחד ודברים מיוחדים. וגם זה אף על פי כן - הולך לפי המשפט. והיינו שהמצוות חילקם לשני סוגים: יש מהם שעניינם הוא לתקן תיקונים פרטים - מידה כנגד מידה, וגורמים תיקון מעשים בפרט מה שגורמים. ויש סוג אחר (של מצוות) שגורמים עניין זה של 'העברת הדין'... ואז הכל בחסד, שאין הולכים אחר מעשה המצווה להביא דבר כנגדו בפרט. אלא כל הדברים מזומנים לינתן לו, כי הרחמים בכלל מתעוררים, ונתקן הכל... אף על פי שאין הדין נותן כן, שאין הולכים בדקדוק של מידה כנגד מידה, אלא השכר הוא - שיתעורר החסד, ויפעול בדרך חסד לעשות טוב לכל". ואין זה סותר את המשפט, אלא שכך הוא הדין - שמצוות אלו מעוררות את החסד. ועיין חלק ד פרק ח שזה עניין מצוות תקיעת שופר.
- 9 הרמח"ל מחלק את השגחת המשפט על האדם לשתיים: אחת - ההשגחה על מעשיו בבחינת "עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבין". השנייה - הגמול האלוהי על מעשיו. וכדלעיל: השגחה והשקפה.
- הגמול ניתן לאדם שלא בהתאם לחוקיות ולטבע שהוחק בו מעצם בריאתו, אלא הוא תוצאה של

ההוא כפי מה שהושרש בשורשו. שהנה תהיה ההשגחה לקיים השורש ההוא וענפיו, כפי מה שטבע וחוק השורש נותן שיהיו. אבל המין האנושי שאישיו פועלים ומניעים כמ"ש, הנה צריך שיושגחו בפרט, כפי מה שיגרמו להם מעשיהם לא פחות ולא יותר, ועוד נרחיב ביאור הדבר הזה לפנינו בס"ד.

שאלות מנחות:

- ✦ מהן שתי ההשגחות שבהן מושגח האדם?
- ✦ האם השגחת המשפט משפיעה על ההשגחה הכוללת? האם ההשגחה הכוללת משפיעה קיומיות קבועה ללא שינוי?
- ✦ כשאנו אומרים על אדם מסוים שהוא "מושגח" - מה כוונתנו? האם זה תואם את אחת מההשגחות שבהן הקב"ה משגיח על בני האדם על פי דברי הרמח"ל כאן?
- ✦ כשאנו אומרים כי "בנים, אורך ימים ופרנסה תלויים במזל ולא בזכויות", למה כוונתנו?

מסלול 4 - הלימוד בשישי-שבת ברמב"ן על הפרשה

הערות - ילמד ענוים דרכו

המעשים שעשה. יוצא מכך שיש דברים שבאים לאדם שנקבעו לו מעצם ברייתו - לצורך תפקידו ועבודתו, על פי השגחת ה"מזל", ויש דברים שבאים עליו כגמול על מעשיו, על פי השגחת המשפט. אולם השגחת המשפט משפיעה על ההשגחה הכוללת, שהרי מעשיו של האדם משפיעים על המהלך הכללי, וההשגחה הכוללת משתמשת גם במעשיו של האדם כדי להוביל את העולם לתכליתו. ועיין בדעת תבונות סי' קע שביאר את היחסים שבין שתי ההנהגות, וביאר שגם השפעה שבאה מהנהגת המזל, הקב"ה מתזמן אותה שתתאים עם הנהגת השכר והעונש. המצאות שתי ההנהגות גוררת שיהיה "צדיק ורע לו" ו"רשע וטוב לו", וזה מביא את הצדיקים לניסיון האמונה, להאמין שהכל מאיתו ית' על אף שלא תמיד רואים התאמה בין מעשיו של האדם לבין הגמול האלוהי עליו, והרי יש דברים שנראים שבאים על דרך הטבע והמזל.

מסלול 1: יום ב, כב אייר
מסלול 2: יום ג, כב אייר
מסלול 3: יום ד, כא אייר
מסלול 4: יום ה, כ אייר